

AGUADÉ BOFILL, Jorge “İskenderiye’nin Endülüslü Bir Grup Müslüman Tarafından Fethedilmesine İlişkin Bazı Hadisler”, Çev: Ayşegül Toprak, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, VI, Haziran 2022, s. 197-207.

Makale Türü: Tarih-Hadis Çeviri

DOI No:

Geliş Tarihi / Received: 11 Aralık/ December 2021
Online Yayın: 26 Haziran 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 02 Şubat/February 2022
Published Online: 26 June 2022

İskenderiye’nin Endülüslü Bir Grup Müslüman Tarafından Fethedilmesine İlişkin Bazı Hadisler*

Yazar

Jorge AGUADÉ BOFILL^{1*}

¹ Prof., University of Cádiz, ILA, Arabic and Islamic Studies, CÁDIZ.

* jorge.aguade@uca.es

+ORCID: 0000-0002-9273-3337

Çevirmen

Ayşegül TOPRAK^{2*}

² Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, RİZE.

* aysegul.toprak@erdogan.edu.tr

+ORCID: 0000-0002-5569-7779

Öz- Bu makale İskenderiye’nin Endülüslü Müslüman bir grup tarafından fethini ele alır. İlgili bağlamda bu fethin ve ona ilişkin hadislerin detaylı bir şekilde incelenmesini amaçlar. Yazar öncelikle konuyla alakalı tarihi dokümanlar aracılığıyla söz konusu fethin detaylı bir hikâyesini sunar; ardından günümüze ulaşmış en eski fiten eserlerinden biri olan Nu’aym b. Hammâd’ın *Kitâbu’l-Fiten*’indeki bu fetihle alakalı dokuz hadise yer verir. Eskatolojik karakterli bu hadisleri ele alırken ilk olarak içerik yönünden bir karşılaştırma yaparak burada dile getirilen kehanetlerin esasında eşzamanlı yaşanan bazı olaylardan hareketle yapılmış tahminler olabileceğini iddia eder. Bunun yanı sıra içerik bakımından bu hadislerin hem birbirleriyle hem de tarihi gerçeklerle uyuşmayan birçok yönü olduğunu ortaya koyar. Daha sonra birtakım tarihlendirme yöntemleri (tpq ve taq) uygulayarak bu hadislerin ortaya çıkış tarihlerine dair bazı tespitlerde bulunur. Bu tespitler sonucunda söz konusu hadislerin tamamının Nu’aym tarafından uydurulmadığını, onun yalnızca İskenderiye fethine dair hadisleri toplamakla yetindiğini kaydeder. Yazara göre bu uydurma faaliyetinin esas sorumluları yüksek ihtimalle isimleri eskatolojik hadislerde çokça geçen üçüncü tabakadan bazı ravilerdir. Bununla birlikte Nu’aym’ın burada esas sorumlu tutulması gereken husus bu hadislerin aktarımıyla ilgilidir; zira Nu’aym rivayet zincirindeki kopukluğu tedlis yaparak gidermeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler- Fiten, Hadis, Endülüs, İskenderiye, Post Quem, Ante Quem.

Some Hadiths About the Conquest of Alexandria by a Muslim Group From al-Andalus

Abstract- This article discusses the conquest of Alexandria by a Muslim group from al-Andalus. In the relevant context, it aims to examine this conquest and the hadiths related to it in detail. The author firstly presents a detailed story of this conquest through relevant historical documents, then he cites nine hadiths that related to this conquest in the Nu’aym Ibn Hammâd’s *Kitâb al-Fitan* which one of the oldest eschatological books that extant. While discussing these eschatological hadiths, he first makes a comparison in terms of content and claims that the prophecies expressed here actually may be predictions based on some simultaneous events. In addition, he reveals that there are many aspects of these hadiths that are inconsistent with each other and with historical facts in terms of content. Then, by applying some dating methods (tpq and taq), he makes some determinations about the emergence dates of these hadiths. As a result of these determinations, he records that all the hadiths in question were not fabricated by Nu’aym and he was just content to collect the hadiths about the conquest of Alexandria. According to the author, the main responsible of this fabrication are probably some narrators from the third generation, whose names are frequently mentioned in eschatological hadiths; however, the issue that Nu’aym is responsible for here is related to the transmission of these hadiths; because Nu’aym tried to eliminate the disconnection in the chain of narration by doing tadlis.

Keywords – Eschatology, Hadith, Al-Andalus, Alexandria, Post Quem, Ante Quem.

* Jorge Aguadé Bofill, “Algunos hadices sobre la ocupación de Alejandría por un grupo de Hispano-Musulmanes”, *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, volume 12. Madrid, 1976, s. 159-180 künyeli makeden Türkçe’ye çevrilmiştir. Makale başlığında yer alan “Hispano-Musulmanes” ifadesini yazarmın tavsiyesiyle “İspanyol-Müslümanlar” yerine “Endülüslüler” şeklinde tercüme ettim. Yazarmın “Endülüslü” ifadesini tercih etmemesinin nedeni makaleyi yazdığı 70’li yıllarda bu kelimenin İspanya’da yaygın bir şekilde kullanılmıyor olmasıdır.

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

Makale farklı bilim dallarında uygulanan tarihlendirme yöntemlerinin hadislere uygulanışını konu edinmesi ve fiten alanındaki oryantalist çalışmalar için temel nitelikte bir kaynaklık değeri taşıması bakımından önemlidir. Bu sebeple ilgili makaleyi Türkçe'ye tercüme ederek fiten veya tarihlendirme metotları üzerine çalışma yapacak araştırmacıların istifadesine sunmayı hedefledim. Orijinal makalenin ilk Türkçe çevirisi bu çalışmadır. Tercüme aşamasında yazar ile iletişim halinde kalarak doğruya en yakın çeviriye ulaşmaya çalıştım. Bu kapsamda orijinal metinde yer alan bazı kavramları motamot değil; yazarın açıklamaları doğrultusunda benzer kelimelerle tercüme ettim. İlgili yerlerin dipnot kısımlarında bu kavramlara ilişkin gerekli açıklamaları yaptım. Yazar odaklı bir çeviri yöntemi benimsediğim için metindeki bazı isim, kavram ve olaylara dair gerekli gördüğüm açıklamaları "çevirmenin notu" kaydıyla dipnot kısmına ekledim. Ayrıca ufak hata düzeltmelerini de yine "çevirmenin notu" bilgisiyle metin içerisinde uyguladım.

***

Rudi Paret, 75. Yaş Günü Anısına

¹Hicri II. yüzyılın sonları ve III. yüzyılın başlarında Endülüslü bir grup Müslüman'ın Mısır'a gelişi özellikle ülkelerinden ayrılmalarına yol açan sebepler ve Mısır'dan çekildikten sonra fethettikleri Girit adasında kurdukları İslam devleti nedeniyle Arap ve Bizans kültürü uzmanlarının birçok kez dikkatini çekmiştir. Ancak İskenderiye'nin bu Müslümanlar tarafından fethedilmesine ilişkin detaylı bir çalışma henüz yapılmamıştır².

Bu makaledeki amacım hem İskenderiye fethini detaylıca incelemek hem de henüz basılmamış bir eserde (Nu'aym b. Hammâd - *Kitâbu'l-Fiten*³) bu fetihten söz eden ve muasırı olmaları nedeniyle bu hadisenin o dönemdeki Mısırlıların zihninde yarattığı izlenimin canlı bir tanıklığını teşkil eden birkaç rivayeti sunmaktır.

İskenderiye fethini incelemek için öncelikle bu olaya değinen en eski tarihi kaynaklardan Mısırlı âlim Ebû Ömer el-Kindî'nin [283/896-350/961 (Buradaki vefat tarihi yazar tarafından sehven 360/971 olarak verilmiştir⁴.)] *Tesmiyetü vulâti Mısr* eserini, Kindî'nin Mısırlı Hristiyan bir çağdaşı olan Savires b. el-Mukaffa'nın (377/987 yılına kadar yaşadı, bk. Georg Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, 2/300) *İskenderiye Patriklerinin Tarihi* (orj. *Ta'rîkh*

*Beṭāriketu'l-Kenṣeti'l-Mıṣriyye*⁵) adlı kitabını ve el-Ya'kūbî'nin (284/897 tarihinde vefat etmiştir) *Tārîḥ*'ini kullandım.

***

II/IX. yüzyıl sona erdiğinde Mısır, bir anarşi ve el-Emin ile el-Me'mün arasındaki iç savaş nedeniyle halifelik otoritesinin zayıflamasından kaynaklanan bir kargaşa durumu yaşıyordu. Çünkü Halife el-Me'mün kardeşini 198/813 yılında mağlup ettikten sonra çeşitli isyanlarla⁶ karşı karşıya kalmış ve Mısır'la ilgilenememişti. Bu durum 211/826-7 yılında cesur Abbâsî valisi Abdullah b. Tâhir'in gelişiyle sona erene kadar on yıldan fazla bir zaman geçecekti.

198/813 yılında el-Me'mün, el-Muttalib b. Abdillâh el-Huzâ'i'yi Mısır valisi olarak atamıştı; ancak kısa bir süre sonra onu görevinden azletti ve onun yerine el-Abbâs b. Mûsâ b. İsâ el-Abbâsî'yi atadı. Ardından el-Abbâs kendinden önceki vali el-Muttalib'i derhal hapse attırdı. Fakat el-Muttalib kısa bir süre tutuklu kaldı; çünkü el-Abbâs'a karşı ayaklanan ordu tarafından 199/814 yılının Muharrem/Ağustos-Eylül ayında serbest bırakıldı ve ikinci kez vali olarak atandı⁷.

Kaybettiği konumunu geri kazanmak için el-Abbâs Bilbeis'te yerleşmiş Arap Kayırları ile el-Muttalib'e karşı yeni bir isyan çıkararak ve önceden şurta (*şurta*) teşkilatının liderliğini verdiği; ayrıca Tinnîs bölgesinde güçlenen bir ordu subayı olan Abdülaziz b. el-Vezîr el-Ceravî'nin desteğini almaya çalıştı⁸. Fakat el-Abbâs kısa bir süre sonra 199/815 yılında Cemâziye'l-âhir/Ocak-Şubat ayında vefat etti. Görünüşe göre el-Abbâs, rakibi el-Muttalib tarafından zehirlenmişti⁹. Bu sırada el-Muttalib, el-Ceravî'ye karşı savaş hazırlığına başlamıştı ve es-Sarî¹⁰ isimli bir subayının komutasındaki orduyu Tinnîs bölgesine savaşmak için göndermişti. Bu mücadele Mısır valisi el-Muttalib için başarısızlıkla sonuçlandı; çünkü el-Ceravî bir strateji uygulayarak es-Sarî'yi Tinnîs'e hapsedmeyi başarmıştı¹¹. Bu başarısızlıktan sonra el-Muttalib rakibini kesin olarak mağlup etme düşüncesiyle daha geniş çapta bir saldırı gerçekleştirmek üzere hazırlıklara başladı. el-Ceravî olayların kendi aleyhine döndüğünü görünce daha önce hapse atılmış olduğu es-Sarî'ye, valiye karşı olan mücadelesinde yardımcı olması karşılığında kendisini serbest bırakmayı teklif etti ve o da bunu kabul etti¹². es-Sarî kendisi gibi aslen Horasanlı bir asker grubunun desteğiyle orduya katıldı ve özgürlüğüne kavuştuktan sonra bu Horasanlılar (Mısır'da bulunan halifelik askeri birliklerinin önemli bir kısmını oluşturan topluluk) onu ordunun başına getirdi. el-Ceravî ve es-Sarî koalisyonu ile el-Muttalib arasındaki bu mücadele sonucunda el-Muttalib yenik düştüğünü ve ülkeyi terk etmek zorunda kaldığını anlayıp en ağır

¹ Profesör Josef van Ess'e bu çalışmaya olan ilgisi ve kıymetli önerileri için teşekkür ederim.

² Aşağıdaki liste geniş kapsamlı hazırlanmamıştır. Krş.: Mariano Gaspar Remiro, *Cordobeses Musulmanes en Alejandria y Creta* (D. Francisco Codera'ya hürmetle), Zaragoza 1904, s. 217-233; Ernest Walter Brooks, "The Arab Occupation of Crete" *The English Historical Review*, vol. 28, 1913, ss. 431-443; Alexander Alexandrovich Vasiliev, *Byzance el les arabes*, Brüksel 1953, I, s. 51-52; Gaston Wiet, "L'Égypte arabe", *Historie de la nation égyptienne*, ed. Gabriel Hanotaux, Paris 1937, vol. 4, ss. 68-72; Evariste Lévi-Provençal, *Historie de l'Espagne musulmane*, Paris - Leiden 1950, I, s. 170-173; Evariste Lévi-Provençal, "Abū Ḥafṣ 'Umar", *The Encyclopaedia of Islam*, 2. Edisyon, E. J. Brill, Leiden - Londra 1960 [bundan sonra EI² (çevirmenin notu)]; Syed M. Imamuddin, "Cordova Muslim Rule in Iqritish", *Journal of the Pakistan Historical Society*, vol. 8, 1960, ss. 297-312; Aly Mohamed Fahmy, *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean*, Kahire 1966, s. 128-138; Ekkehard Eickhoff, *Seepolitik zwischen Islam und Abendland*, Berlin 1966, s. 66-67; Marius Canard, "İkrîṭîsh", EI².

³ Çevirmenin notu.

⁴ Çevirmenin notu.

⁵ Çevirmenin notu.

⁶ 199/815 yılında Küfe'de Ebu'l-Saraya isyanı patlak verdi (bk., Hamilton Alexander Roskeen Gibb, "Abū'l-Sarāyā", EI²; Henri Laoust, *Les schismes dans l'Islam*, Payot, Paris 1965, s. 93-94; Thomas Nagel, *Rechtleitung und Kalifat Versuch über eine Grundfrage der islamischen Geschichte*, Selbstverlag des Orientalischen Seminars der Universität, Bonn 1975, s.

419-421). Bu isyan bastırıldığı sırada 222/837 yılına kadar kontrol altına alınmayacak olan Azerbaycan'daki Bâbak isyanı meydana geldi (bk. Domonique Sourdel, "Bâbak", EI²; Laoust, *Les schismes*, s. 95-96). Ayrıca 201/817 yılında el-Me'mün kendinden sonra halife olarak Ali er-Rıza'yı atamaya karar verdiğinde Bağdat halkı bundan memnuniyetsizlik duydu ve İbrahim b. el-Mehdî'yi halife ilan etti (bk., Domonique Sourdel, "Ibr. B. al-Mahdî", EI²; Laoust, *Les schismes*, s. 98-99; Nagel, *Rechtleitung und Kalifat*, s. 421-423).

⁷ Ebû Ömer el-Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, ed. Rhuvon Guest, Wentworth Press, Leiden - Londra 1912, XIX, s. 152, str. 2-3, s. 154, str. 11-12.

⁸ Bu kişi hakkında bk., Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut 1969, IV, s. 154. el-Muttalib de ona bu görevi vermişti (krş., Kindî, *The Governors*, s. 152, str. 5).

⁹ Kindî, *The Governors*, s. 155, str. 1-2)

¹⁰ Tam adı es-Sarî b. el-Hakem b. Yusuf el-Belcî'dir (Bu kişi hakkında bk. Adolf Grohman, "al-Sarî", *The Encyclopaedia of Islam*, 1. Edisyon, E. J. Brill, Leiden - Londra 1960 [bundan sonra EI (çevirmenin notu)]. Ayrıca bk. Zirikli, *el-A'lâm*, III, s. 129). es-Sarî, halife Harun Reşid zamanında Mısır'a gelmişti. Başlangıçta orduya önemli bir pozisyonda değildi; fakat halife el-Me'mün'un tahta çıkışıyla hızla yükselişe geçti; çünkü Mısır'da el-Emin'in azledilmesini ilk destekleyenlerden biriydi (el-Kindî, *The Governors*, s. 148, str. 9-10).

¹¹ Kindî, *The Governors*, s. 157, str. 1-2.

¹² Kindî, *The Governors*, s. 159, str. 5-6.

darbeyi aldı¹³. Sonuç olarak 200/816 yılının Ramazan/Nisan ayında ordu, vefatına (205/820 yılında) kadar bu görevde kalacak olan es-Sarı'yı Mısır'ın yeni valisi olarak ilan etti¹⁴. Yeni vali es-Sarı, el-Ceravî'nin hâkimiyeti altında bulunan Doğu Deltası¹⁵ (Şatanûf, el-Farama ve Bilbeis arasında kalan bölge) dışında ülkenin tamamında kendi otoritesini kurdu; ancak bu iki kişi arasındaki ilişkiler kısa zaman sonra kötüleşti ve bu durum bir dizi iç savaşa sebep oldu.

***

Mısır'ın içinde bulunduğu durum sayesinde Endülüslü¹⁶ Müslümanlardan bir grup İskenderiye'yi ele geçirmeyi ve on yıldan uzun bir süre işgal etmeyi başardı. Endülüslülerin İskenderiye'ye ulaştıkları tarih kesin olarak bilinmemektedir. Kindî 199/815 yılının Ramazan/Nisan-Mayıs ayında meydana gelen olaylar hakkında konuşurken ilk olarak bu kimselerden bahseder; dolayısıyla bu tarihten biraz daha önce oraya ulaştıkları varsayılabilir. Farklı tarihçilere göre bu Endülüslülerin sayısı on beş bin¹⁷ -ki bu kesinlikle çok yüksek bir rakam- ile üç bin¹⁸ -bu daha muhtemel gözüküyor- arasında değişmektedir.

Hristiyan tarihçi Savires b. el-Mukaffa'nın aktardığına göre Endülüslüler Akdeniz üzerinden yaptıkları akınlardan geri döndükleri sırada ganimet yüklüydüler¹⁹. Kindî aynı şeyi şehre varışlarını anlatırken "akınlardan döndüler" (qafalû min gazwihim) ifadesiyle de ima eder²⁰. İskenderiye yetkilileri Endülüslülerden kesinlikle iyi bir beklentide değildi; çünkü şehre girişlerine izin verilmediği için gemileri limanda demirli bir şekilde kalmıştır²¹.

Endülüslüler Mısır'ın ardından Bizans hâkimiyetinde bulunan adalara karşı baskınlar düzenlemeye devam etti ve buraları yağmaladılar. İskenderiye'ye götürülen ve daha sonraları köle olarak sattıkları mahkumları da esir aldılar. Bu mahkumların (bunların tümü Hristiyan olmalıydı) başına gelenlere karşı üzüntü duyan İskenderiye Patriği III. Marcos bunların çoğunu satın alarak Endülüslülerin elinden kurtardı²².

Endülüslüler bu bölgedeki politik olaylardan uzun süre uzak kalamadılar. Oldukça fazla sayıda bir grup olmaları ve kesinlikle çok iyi silah kullanabilmeleri, Mısır'ın o dönemki politik durumu içerisinde onları önemli bir konuma getirdi. Bu nedenle kısa bir zaman sonra gelmiş oldukları ülkede gerçekleşen olaylara karşı kayıtsız kalmaları imkânsızdı. Nitekim 199/815 yılının Ramazan/Nisan-Mayıs ayında İskenderiye valisi Ömer b. Hallâl, daha sonra kardeşi el-Fazl b. Abdullah'ı şehrin yeni valisi olarak atayan el-Muttalib tarafından görevden alındı. Ardından el-Ceravî bu yeni valiyi sınır dışı etmek ve şehre sahip olmak için Ömer b. Hallâl'a

kışkırtıcı bir mektup yazdı²³. Ömer b. Hallâl bu teklifi kabul edip el-Ceravî'nin amacını gerçekleştirebilmek için Endülüslülerini kendisine yardımcı olmaya çağırdı. Böylece el-Fazl b. Abdullah İskenderiye'den sınır dışı edildi ve ardından el-Ceravî Cuma namazı vaktinde yeni vali olarak atandı²⁴.

el-Fazl'ın sınır dışı edilmesi Endülüslülere karşı savaşçı onların birkaçını öldüren ve gemilere sığınmak zorunda kalanları da esir alan İskenderiye halkının hoşuna gitmedi. el-Fazl, ağabeyi onu azledene kadar kaldığı makamını üç ay sonra ancak geri alabildi²⁵.

el-Muttalib Mısır'ı terk etmek zorunda kaldığında İbn Hallâl, İskenderiye'yi ele geçirme ve el-Ceravî'yi buraya hâkim kılma fırsatı yakaladı; ancak bu sefer Endülüslülerin desteğini alıp almayacağı bilinmiyordu²⁶.

Kindî'nin bize naklettiğine göre kısa bir süre sonra İbn Hallâl şehirde işlemiş oldukları bazı suçlar nedeniyle Endülüslülerin sınır dışı edilmesini emretmişti. Bu emir, onların sınır dışı edilmesini önlemek isteyen şehirdeki muhaliflerle ve o zamana değin sahip oldukları bağımsızlıklarını korumak isteyen Lajmi Arapları ve İskenderiye'de valinin otoritesine karşı çıkan bir grup sufi ile iş birliği yapan Endülüslülerin yeni valiye karşı düşmanlık beslemesine sebep oldu. Ebû Abdurrahman es-Sufi tarafından yönetilen Endülüslüler, Lajmi Arapları ve sufler sonrasında suikast düzenleyip öldürdükleri İbn Hallâl'e karşı ayaklandı ve şehirde hâkimiyet kurup Ebû Abdurrahman es-Sufi'yi vali olarak atadılar. Bu olay 200/816 yılının Zilkade (Haziran) ayında meydana geldi²⁷. Fakat Endülüslüler ve Lajmi Arapları arasındaki iş birliği kısa süreli oldu; çünkü aynı yılın Zilhicce/Temmuz ayında her iki grup arasındaki ilişkiler o derece bozuldu ki daha sonraları şehir halkına karşı her türlü şiddeti uygulayan Endülüslülerin zaferle çıktığı açık bir mücadeleye dönüştü²⁸. Kısa bir süre sonra Endülüslüler ve Müdlic Arapları arasında Endülüslülerin galip geldiği ve Müdliclerin şehirden kovulduğu bir çatışma patlak verdi²⁹. Bu sırada Endülüslüler Ebû Abdurrahman'ı görevinden alıp onun yerine kendilerinden olan el-Kinânî adlı bir kişiyi vali olarak atadılar³⁰.

el-Ceravî müttefiki İbn Hallâl'ın öldürülmüş olduğunu öğrenince askerî birlikleriyle İskenderiye'ye giderek şehri kuşattı. Fakat bu bölgeyi ele geçirmek üzereyken düşmanın İskenderiye'yi fethederek egemenlik alanını genişletmesinden endişe duyan es-Sarı'nın kendisine yolladığı orduya karşı koymak için kuşatmayı kaldırmak ve aceleyle Tinnis'e dönmek zorunda kaldı. el-Ceravî tarafından yapılan bu ilk İskenderiye kuşatması 201/816 yılının Muharrem/Ağustos ayında gerçekleşti³¹. Bu sırada el-Ceravî ve es-

¹³ Kindî, *The Governors*, s. 159, str. 8-9.

¹⁴ Kindî, *The Governors*, s. 161, str. 12-13. 201 yılında ordu tarafından tahttan indirildi; ancak daha sonra yeniden vali olarak atandı (Kindî, *The Governors*, s. 165, son satır).

¹⁵ Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria", çev. Basil Evetts, *Patrologia Orientalis*, ed. Basil Evetts, Wentworth Press, Paris 1959, X, 5.Kısım, s. 428, str. 4-5. Ayrıca krş. Ya'kübî, *Tarih*, ed. Martinus Theodorus Houtsma, E. J. Brill, Leiden 1883, II, s. 541, str. 15.

Dahası İskenderiye ve Mayrût'ta kurulan Lajm ve Cüzâm kabileleri valinin otoritesine itaat etmelerine rağmen neredeyse bağımsız hale gelmişlerdi.

¹⁶ Orijinal metinde bu kelime "Españolas" şeklinde yer alır. Bu kelimeyi yazarın önerisi doğrultusunda "Endülüslüler" olarak tercüme ettim. Nitekim yazar Nu'aym b. Hammâd'ın yaşadığı dönemde İspanya'nın henüz mevcut olmadığını; bu yüzden "Endülüslü" kelimesini kullanmanın daha uygun olacağını belirtti.

¹⁷ İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, ed. Şevkî Dayf, Kahire 1964, I, s. 42, str. 15-16. On bin erkek sayısını veren Makrizî ile karşılaştır: Makrizî, *el-Hıta't, Dâru Sâder*, Beyrut ts., 1270/1854 Bulak baskısının tpkibasımı, I, s. 172, str. 33-34. Makrizî'nin bu olaylar hakkındaki açıklaması Kindî'den alınmıştır.

¹⁸ Ya'kübî, *Tarih*, II, s. 542, str. 2.

¹⁹ Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 429, str. 3-4.

²⁰ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 158, str. 2-3.

²¹ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 158, str. 4-5.

²² Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 429, str.4-5.

²³ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 158, str.1-2.

²⁴ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 158, str. 7-8. Krş. Ya'kübî, *Tarih*, II, s. 542, str. 3-4.

²⁵ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 158, str. 9-10.

²⁶ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 161, str. 14-15.

²⁷ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 161, son str. Söz konusu sufi gruba ilişkin daha fazla detay bilinmemektedir. Kindî'ye göre bu grupla vali arasındaki düşmanlık şahsi sebeplere dayanmaktadır. Bu olaylarla ilgili ayrıca Savires b. el-Mukaffa'ya bakın. Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 430, str. 4-5; Ya'kübî, *Tarih*, II, s. 542, str. 8-9.

²⁸ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 163, str. 13-15; Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 430, str. 9-11.

²⁹ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 164, str. 2-3; Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 451, str. 5-6.

³⁰ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 164, str. 1.

³¹ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 164, str. 15-16.

Sarı arasında var olan bu düşmanlıktan yararlanabileceğini fark eden Endülüslüler kısa bir zaman önce kendilerini zor bir durumdan kurtarmış olan es-Sarı'yi şehre hâkim kılmaya çalıştılar³².

İki yıl sonra 203/818-9 yılında el-Ceravî Endülüslülerini ikinci kez kuşatma altına aldı; bunun sonucunda Endülüslüler, İskenderiye Kalesi'nin el-Ceravî'ye bırakıldığı ve onun otoritesini kabul ettikleri bir anlaşma imzalamak zorunda kaldılar³³. Bundan birkaç ay sonra el-Ceravî'nin İskenderiye'ye tayin ettiği valiyi sınırdışı eden Endülüslüler es-Sarı'yi yeniden otorite ilan ettiler. Söz konusu olayın ardından el-Ceravî şehri üçüncü kez kuşattı. Bu kuşatma 203/819 yılının Ramazan/Mart ayında başladı; fakat kısa bir süre sonra kesintiye uğradı. Çünkü el-Ceravî, Kıptiler tarafından Şarika bölgesinde çıkarılabilecek bir ayaklanmayla karşı karşıyaydı³⁴. Bu ayaklanma bastırıldıktan sonra el-Ceravî 204/820 yılının Şaban/Ocak-Şubat ayında yedi ay süren dördüncü bir kuşatmayı başlatarak yeniden Endülüslülere döndü. Fakat el-Ceravî'nin umulmadık şekilde mancınıkla atılan bir taşla öldürülmesi sonucu saldıran taraf kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı; ancak o vakte kadar zaten şehir savunulamaz duruma gelmişti³⁵.

Bu olayları aktardıktan sonra Kindî, (ve aynı şekilde diğer tarihçiler) halife el-Me'mûn'un valisi olan Abdullah b. Tâhir tarafından Mısır'dan sürülmelerine kadar Endülüslülerden söz etmedi. Abdullah b. Tâhir 212/827 yılının Rebülevvel/Haziran ayında İskenderiye'yi kuşattı; kısa bir süre sonra Endülüslüler şehri ona teslim etmek zorunda kaldılar. Abdullah b. Tahir, Mısırlı köle veya kaçakları yanlarında götürmemeleri şartıyla onların gemileriyle Mısır'dan ayrılmasına izin verdi. Ancak ayrılırken gemilerine yapılan bir baskında valinin bu şartını göz ardı ettikleri anlaşıldı ve gemilerinin yakılması emredildi. Fakat daha sonra Endülüslülerin ısrarı üzerine vali onları serbest bırakmayı kabul etti³⁶.

Bilindiği üzere Endülüslüler Mısır'dan sonra Bizanslılardan aldıkları Girit Adasına gittiler ve burada 350/961 yılına kadar hüküm sürecek bir Müslüman devleti kurdular.

***

Bazı Arap tarihçiler (İbn Sa'îd ve el-Makrizî gibi)³⁷ Kurtuba banliyösündeki ayaklanmadan sağ çıkarak İskenderiye'ye ulaşan bu Endülüslü Müslüman grubun halife I. Hakem tarafından yarımada kovulduklarını iddia etmiştir. Ancak Lévi-Provençal'ın da işaret ettiği gibi bu tespit kronolojik açıdan imkânsızdır; çünkü sözü geçen ayaklanma 202/813 yılında, yani Endülüslülerin Mısır'a gelişinden üç yıl sonra gerçekleşmiştir³⁸.

Kindî ve Savires b. el-Mukaffa' Endülüslülerin Akdeniz üzerindeki akınlarından ganimetle döndüklerini aktarmıştı; ancak daha önce gerçekleşen banliyödeki ve I. Hakem'e karşı olan ayaklanmalardan bahsetmemişlerdi. Bu durum Lévi-Provençal'ın Endülüslü Müslüman bir korsan grubunun olduğu dair varsayımını tamamen doğrular.

Ayrıca İskenderiye'ye varmadan önce Endülüslülerin lideri olarak bilinen Ebû Haf's'tan her iki yazar da söz etmez³⁹; bu durum Endülüslüler şehri terk ettikten sonra Ebû Haf's'ın onların başına geçtiğine işaret eder.

***

Yukarıda bahsi geçen bu olaylar onlara yakından şahitlik eden Mısırlıları ciddi biçimde etkilemiş olmalı; zira o dönemlerde Mısır'da ortaya çıkan eskatolojik (fiten⁴⁰) karakterli hadislerde bu olaylara atıf yapılmıştır.

Eskatolojik ve apokaliptik yazılarda bahsedilen tarihi olayların genellikle bir geleceğin peygamberi fikrine yönelik olması yalnızca İslam dinine özgü olmayan ve pek çok kez dikkatleri çeken bir olgudur⁴¹.

Kindî, Ebû Kâbil'in Endülüslülerin gelişini öngördüğü hadislerden birini şu sözlerle kaydeder: "Yaz mevsimi sonunda gelecek olan Müslim ve gayrimüslim kırk gemiden dolayı endişe duyuyorum; Bizanslılardan çok onlardan korkuyorum"⁴². Aynı şekilde Mısırlı Kıptiler arasında da bu tür kehanetler vardı; sadece isminin Juan olduğu belirtilen bir rahibin dile getirdiği kehaneti Savires b. el-Mukaffa' şu şekilde aktarır: "...inanın bana Batı tarafından bu kasabayı ve şehri acımasızca yok edip içindeki her şeyi yağmalayacak olan bir halk gelecek"⁴³. Fakat bu alandaki en ilginç hadisler, bilinen en eski fiten eserlerinden biri olan (ve günümüze ulaşmış olanların en eskisi) Nu'aym b. Hammâd'ın *Kitâbu'l-Fiten*'inde rastlanır; ki Nu'aym b. Hammâd yukarıda anlatılan olayların yaşandığı dönemde hayatta olan bir hadisçidir⁴⁴.

Nu'aym b. Hammâd Merv'de doğmuştur; ancak doğum tarihi bilinmemektedir. Daha önceleri Cehmiyye mezhebine mensup olan Nu'aym'ın sonradan bu mezhepten ayrılarak kendini hadis araştırmalarına adanmış olarak anlaşılmaktadır⁴⁵. Nu'aym hadisleri araştırmak için çeşitli ülkelere yaptığı seferlerden sonra Mısır'a yerleşmiş ve el-Mu'tasım'ın halifelik döneminde (218/833-227/842) Kur'an hakkındaki görüşlerinden dolayı sorgulanmak üzere Irak'a götürülene kadar burada kalmıştır. Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul etmediği için burada tutuklanmış ve Samarra hapisanesinde 228/844 yılında vefat etmiştir⁴⁶.

³² Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 165, str. 12.

³³ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 169, str. 2-3.

³⁴ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 170, str. 11-12.

³⁵ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 170, str. 11-12; Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 457, str. 4-5, 458, str.7-8. Ayrıca krş. İbn Tayfûr, *Kitâbu Bağdâd*, Bağdat - Beyrut 1968, s. 191, str. 15-16.

³⁶ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 184, str. 2-3. Ayrıca krş. Michael Jan de Goeje - Pieter de Jong, *Fragmenta historicorum arabicorum*, Leiden 1869, I, s. 369, str. 3-4; Taberî, *Târîh*, ed. Michael Jan de Goeje, Leiden 1901, III, s. 1091, str. 6-7. (Taberî İskenderiye fethinin 210 veya 211 yılında gerçekleştiğini söyler; ancak el-Kindî'nin verdiği kronoloji daha kesindir. Krş. Brooks, "The Arab Occupation of Crete", s. 431-432); İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, ed. Carl Johan Tornberg, Leiden 1851-1876, VI, s. 398, sondan bir önceki satır; Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 465, str. 8; Mychael Syrus, *Chronique de Michel de Syrien*, ed. Jean-Baptiste Chabot, Paris 1899-1910, III, s. 59; el-Makrizî, *el-Hıttâf*, I, s. 173, str. 28-29.

³⁷ Krş. İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I, s. 42, str. 2-3 ve el-Makrizî, *el-Hıttâf*, I, s. 172, str. 32.

³⁸ Lévi-Provençal, *Historie de l'Espagne musulmane*, I, s. 171. Ayrıca bu olaylarla ilgilenen Arap ve Bizanslıların çoğu İskenderiye'ye gelen Endülüslülerini banliyödeki isyandan sağ kurtulan kişilerle özdeşleştirmiştir.

³⁹ Taberî (Taberî, *Târîh*, III, s. 1901, str. 13) zaten başından beri bu grubun liderliğini Ebû Haf's'ın yaptığını söyler.

⁴⁰ Çevirmenin notu.

⁴¹ İslam ile ilgili şu çalışmalara bk. Robert Hartmann, *Eine islamische Apokalypse aus der Kreuzzugszeit*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin 1924; Armand Abel, "La Signification apologetique et politique des apocalypses islamo-chrétiennes au Moyen Age", *Proceedings of the 22. Congress of Orientalists (Held in Istanbul 1951)*, ed. Ahmed Zeki Velidi Togan, E. J. Brill, Leiden 1957, II, s. 533-536; Armand Abel, "Changements politiques et littérature eschatologique dans le monde musulman", *Studia Islamica*, vol. 2, 1954, ss. 23-43; Toufic Fahd, "Djafir", *Eİ*.

⁴² eKindî, *The Governors and Judges of Egypt*, XIX, s. 164, str. 6-7; Ebû Kâbil hakkında bk. Aynı eser, s. 168.

⁴³ Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 428, sondan bir önceki satır.

⁴⁴ Bununla ilgili bk. Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL) Supplementband*, E. J. Brill, Londra 1996, I, s. 257; Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums (GAS)*, E. J. Brill, Londra 1974, I, s. 104-105.

⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1931, XIII, s. 307, str. 6-7.

⁴⁶ Ayrıca 227 ve 229 tarihleri de Nu'aym'ın ölüm tarihi olarak verilmiştir. Krş. İbn Sa'îd, *Tabakât*, ed. Eduard Sachau, Leiden 1918), VII, 3. Kısım, s. 205;

İskenderiye fethine ilişkin hadislerin derlemesi olarak *Kitābu'l-Fiten*'in iki yazma nüshası kullanılmıştır; bunlardan biri British Museum'da, diğeri İstanbul'daki Atıf Efendi Kütüphanesinde bulunur⁴⁷. Birincisi (bundan sonra BM) 201 varaktır ve 10.Zilhicce.76/13.Mayıs.1306 tarihinde Şam'da kopyası tamamlanmıştır. İkincisi (bundan sonra IS) 136 varaktır ve 11.Rebi'ü'l-âhir.687/15.Mayıs.1288 tarihinde kopyası tamamlanmıştır. Her iki yazma eser arasında en sağlam metin BM'dir; IS hareketli bir metindir ancak bu harekelenin neredeyse tamamı hatalıdır. IS'de isnadlara yer verilmemiş ve hadislerin sadece metin kısımları aktarılmıştır.

***

Bu hadislerden birinde Mısır'ın dört farklı halk tarafından saldırıya uğradığı zaman yıkılacağına dair kehanette bulunmaktadır:

(hadis A)⁴⁸:

حَدَّثَنَا نَعِيمٌ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مَسْلَمٍ⁴⁹ عَنْ ابْنِ لَهِيْعَةَ⁵⁰ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ⁵¹ عَنْ أَبِي عَتِيْبَةَ⁵² مَوْلَى عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: تَهْلِكُ مِصْرٌ إِذَا رَمِيَتْ بِالْقَسِيِّ الْأَرْبَعِ: قَوْسُ التَّرِكِّ وَقَوْسُ الرُّومِ وَقَوْسُ الْحَبِشَةِ وَقَوْسُ أَهْلِ الْأَنْدَلُسِ.

Diğer bir hadiste (hadis B)⁵³ ise sadece Endülüslülerin Mısır'a gelişinden söz edilir:

حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ وَرَشْدِينَ⁵⁴ جَمِيعًا عَنْ ابْنِ لَهِيْعَةَ عَنْ⁵⁵ أَبِي قَبِيْلٍ⁵⁶ حَبِيْلُ بْنُ شَرْحَبِيْلٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ⁵⁸ يَقُولُ: أَنَّ أَهْلَ الْأَنْدَلُسِ يَأْتُونَ فِي الْبَحْرِ وَإِنَّ طُولَ سَفِينِهِمْ فِي الْبَحْرِ خَمْسُونَ مِيْلًا وَعَرْضُهَا ثَلَاثَةٌ عَشْرَ مِيْلًا حَتَّى يَنْزِلُوا فِي الْأَعْمَاقِ.

A hadisinde dünyanın sonuyla ilgili haberlerde sıkça ismi geçen; dolayısıyla dinleyen kişinin (veya okuyan) kolaylıkla fiten inançlarıyla bağlantı kurabileceği diğer üç halkla birlikte Endülüslülerden bahsedilmesi burada İskenderiye fethine eskatolojik

bir mana verildiğini gösterir. Zira Müslümanlar Türklerle savaşmadan⁵⁹, Ka'be Habeşliler (Etiyopyalılar) tarafından işgal edilmeden⁶⁰ ve Müslümanlar Bizanslılarla savaşmış Konstantinopolis'i fethetmeden⁶¹ dünyanın sonunun gelmeyeceğine yönelik Peygamber'in çok sayıda rivayeti vardır. Aynı durum B hadisi için de geçerlidir. el-A'mek Konstantinopol'ün fethine ve Müslümanlarla Bizanslılar arasındaki mücadelelerle ilgili hadislerde geçen bir yer ismidir; onlar Bizans birliklerinin bu bölgeye incecğini öngörüyorlardı⁶². Başka bir rivayet (hadis C)⁶³ Mısırlılarla Endülüslüler arasında bir savaş olacağını haber verir. Bu hadis halife Ömer b. el-Hattâb tarafından aktarılır:

حَدَّثَنَا نَعِيمٌ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مَسْلَمٍ عَنْ ابْنِ لَهِيْعَةَ عَنْ بَكْرِ بْنِ سَوَادَةَ⁶⁴ عَنْ أَبِي غَطِيْفٍ⁶⁵ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ رَفِيْعٍ⁶⁶ قَالَ: قَالَ عَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: كَمْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ وَسِيْمٍ؟ قُلْتُ: عَلَى رَأْسِ بَرِيْدٍ.

قال: لِيَأْتِيَنَّكُمْ أَهْلُ الْأَنْدَلُسِ فَيَقَاتِلُونَكُمْ بِهَا.

قال أبو غطيف: وحَدَّثَنَا حَاطِبُ بْنُ أَبِي بَلْتَعَةَ⁶⁷ أَنَّهُ سَمِعَ عَمْرَ بْنَ الْخَطَّابِ يَقُولُ: يَأْتِيكُمْ أَهْلُ الْأَنْدَلُسِ فَيَقَاتِلُونَكُمْ بِوَسِيْمٍ حَتَّى تَرَكُضَ الْخَيْلُ فِي الدَّمِ الِى تَنْهَاهَا. ثُمَّ يَهْزِمُهُمُ اللَّهُ.

Benzer muhtevaya sahip diğer iki hadis şu şekildedir:

(hadis D)⁶⁸:

حَدَّثَنَا نَعِيمٌ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مَسْلَمٍ عَنْ ابْنِ لَهِيْعَةَ عَنْ بَكْرِ بْنِ سَوَادَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي مَوْلَى لَعْبِدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو قَالَ: يَقَاتِلُكُمْ أَهْلُ الْأَنْدَلُسِ بِوَسِيْمٍ. فَيَأْتِيكُمْ مَدْمُومٌ مِنَ الشَّامِ فَيَهْزِمُهُمُ اللَّهُ.

(hadis E)⁶⁹:

Türklerden bahseden hadisler hakkında bk. Ernst Mainz, "Die Türken in der klassischen arabischen Literatur", *Der Islam*, vol. 21, 1933, ss. 279-285; Dirk Sijbolt Attema, *De Mohammedaansche opvattingen omtrent het tijdstip van den Jongsten Dag en zijn voorteekenen*, Noord-Hollandsche Uitgevers MIJ, Amsterdam 1942, s. 56-57.

⁶⁰ Bk. Wensinck, *Muhammadan Tradition*, s. 10; Attema, *De Mohammedaansche*, s. 132-133. Nu'aym b. Hammâd *Fiten* eserinde dünyanın sonu gelmeden Habeşlilerin ortaya çıkacağına dair bir bölüm ayırmıştır, ki bu bölümde temel câmi' türü kaynaklarda bulunmayan hadisler yer alır.

⁶¹ Bk. Wensinck, *Muhammadan Tradition*, s. 101; Attema, *De Mohammedaansche*, s. 87-93. Bu hadisler hakkında şu çalışmaya bk. Abel, "Un hadîs sur la prise de Roma dans la tradition eschatologique de l'Islam", *Arabica*, vol. 5, 1958, ss. 1-14.

⁶² Yâkût el-Hamevî, "el-A'mek", *Mu'cemu'l-büldân*, Dâru Sâder, Beyrut 1993.

⁶³ BM, vrk. 188a, str. 15-16 = IS, vrk. 120b, str. 19-20. Ayrıca krş. İbn Abdî'l-Hakem, *Futûhi Mısır*, ed. Charles Cutler Torrey, Yale University Press, New Haven 1922, s. 317, str. 9; Yâkût el-Hamevî, "Wasîm"; es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, ed. Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru İhya'ü'l-Kütübü'l-Arabî, Kahire 1967, I, s. 164, str. 14.

⁶⁴ Tâbiünden yaklaşık 128/745-6 yılında vefat eden Bekr b. Sevâde. Bekr hakkında bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Haydarabad 1907-1909, I, s. 483-484.

⁶⁵ Ebû Gutayf el-Huzelî. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, s. 199.

⁶⁶ Tabakât eserlerinde bu isimde bir hadîsçi bulunmamaktadır. Refî' ismi [Yazarın Rufay' şeklinde hatalı olarak yazdığı bu isim Refî' olarak düzeltilmiştir (çevirmenin notu).] muhtemelen Ruveyfî' şeklinde okunur. Çünkü İbn Hacer, Ebû Gutayf'ın hocaları arasında Ubeyd b. Ruveyfî' adında bir raviyi zikreder.

⁶⁷ Sahabi Hâtîb b. Ebî Balta'e el-Lahmî. Bedir Savaşı'nda Peygamber'le birlikte savaşanlar arasındaydı. 30/650-1 senesinde vefat etmiştir. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, s. 80-81; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, s. 168.

⁶⁸ BM, vrk. 189a, son str = IS, vrk. 121b, str. 8-9.

⁶⁹ BM, vrk. 189b, str. 3-4 = IS, vrk. 121b, str. 9-10. Ayrıca bu hadisin ve bir önceki hadisin (birkaç isnadıyla birlikte) yer aldığı kaynak için bk. Berzencî, *el-İşâ'a li-egrâti's-sa'a*, Kahire 1907, s. 247-248.

İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1979, s. 397; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, s. 313-314; Walter Melville Patton, *Ahmed Ibn Hanbal and the Mihna*, Leiden 1897, s. 119.

⁴⁷ Krş. Fuat Sezgin, *GAS*, I, s. 105.

⁴⁸ Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbu'l-Fiten*, British Museum, Londra, nr: 9449, (bundan sonra BM), vrk. 188a, str. 12-13. = Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbu'l-Fiten*, Atıf Efendi Kütüphanesi, İstanbul, nr. 602, (bundan sonra IS), vrk. 120b, str. 7-8.

⁴⁹ Suriyeli muhaddis Velîd b. Müslim el-Umevî ed-Dimaşkî. 119/737 yılında doğmuş 195/810'da vefat etmiştir. Kendi döneminin en tanınmış muhaddislerinden biriydi. Velîd b. Müslim hakkında bk. Fuat Sezgin, *GAS*, I, s. 293; Von Gemot Rotter, "Abû Zur'a ad-Dimaşkî u. das Problem d. frühen arab. Geschichtsschreibung in Syrien", *Die Welt des Orients*, vol. 6, 1971, s. 100.

⁵⁰ Abdullah b. Lehî'a b. Ukbe el-Misrî. 97/715 yılında doğmuş 174/790'da vefat etmiştir. Kendi ülkesinde kâdîlık görevi yapmıştır. İbn Lehî'a hakkında bk. Fuat Sezgin, *GAS*, I, s. 94.

⁵¹ Tâbiî Muhammed b. Abdîrrahman b. Nevfel. 131/748 yılında vefat etmiştir. Ebu'l-Esved hakkında bk. Fuat Sezgin, *GAS*, I, s. 284.

⁵² Tabakât eserlerinde Amr b. el-Âs'ın *mevlâsı* künyesine sahip bir hadîsçi yer almamaktadır.

⁵³ BM, vrk. 131b, str. 12-13 = IS, vrk. 37b, str. 13-14.

⁵⁴ Hadîsçi Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihri; 125/743 yılında Mısır'da doğmuş, 197/812'de vefat etmiştir. İbn Vehb hakkında bk. *GAS*, I, s. 466. Rişdîn b. Sa'd el-Mahrî de Mısırlı bir hadîsçiydi. 188/803 yılında vefat etmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Haydarabad 1952, I, s. 513; ez-Zehabî, *Mizânu'l-îtidâl*, ed. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-Marife, Beyrut ts., II, s. 49.

⁵⁵ "عن" ifadesi yazar tarafından sehven eklenmemiştir (çevirmenin notu).

⁵⁶ Hayy -veya Huyy b. Hâni' el-Me'âfirî el-Misrî. [Yazarın sehven "Huyaiy" şeklinde yazdığı isim "Hayy -veya Huyy" olarak düzeltilmiştir (çevirmenin notu).] Bilinen en eski Mısır tarihçisidir. Ebû Kubeyl hakkında bk. *GAS*, I, s. 341.

⁵⁷ Tabakât eserlerinde bu isimde bir hadîsçi bulunmamaktadır.

⁵⁸ Mısır fatihinin oğlu. Hicretten 7 yıl önce doğmuş, 65/684'te vefat etmiştir. Abdullah hakkında bk. *GAS*, I, s. 84.

⁵⁹ Bu hadislerin yer aldığı bir çalışma için bk. Arent Jan Wensinck, *A Handbook of Early Muhammadan Tradition*, E. J. Brill, Leiden 1927, s. 232.

حَدَّثَنَا نَعِيمٌ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مَسْلَمٍ عَنْ لَيْثِ بْنِ سَعْدٍ⁷⁰ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ⁷¹ قَالَ: قَالَ عَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يَقَاتِلُونَكُمْ بَوَسِيمَ فَيَهْزِمُهُمُ اللَّهُ. ثُمَّ تَأْتِي الْحَيْشَةَ فِي الْعَامِ الثَّانِي.

C rivayetinde hadis metninin öncesinde Halife Ömer'le Ubeyd b. Ruveyfi' arasında geçen diyalog halifenin bu kehaneti Mısır'dan gelen bazı Müslümanlarla konuştuğu sırada aktardığını gösterir. Bir hadisin baş kısmında belirli bir duruma yönelik giriş mahiyetindeki bu kısa açıklamalar hadis aktarımında çok sık başvurulan ve rivayetin otantikliğine ilişkin muhtemel şüpheleri ortadan kaldırma işlevi gören geleneksel bir kullanımdır. Çoğunlukla açıklama kısmında verilen bu detaylar sayesinde isnadın ilk ravisinin (üye -*miembro*) bizzat gördüğü veya işittiği şeyi naklettiği ve böylece rivayetin güvenilirliğinin arttığı açıkça ortaya konmaktadır⁷². Bu hadisleri güvenilir kılma gayreti isnadlar üzerinden de fark edilebilir; bunlar Mısır tarihinin büyük uzmanları olarak kabul edilen İbn Lehî'a ve Ebû Kâbil gibi büyük hadisçilerden⁷³ Mısır'la herhangi bir şekilde ilgisi olan ve daha sonraları bu ülkeye dair her şey için birer otorite olarak görülen meşhur sahabilerin sözlerine kadar uzanır; ki hükümdarlığı sırasında Mısır'ı fetheden Halife Ömer'in veya Abdullah b. Amr b el-Âs'ın ya da Peygamber tarafından Mısır Mukavkısına elçi olarak gönderilen Hâtüb b. Ebî Belte'a'nın durumu böyledir⁷⁴. Bu rivayetlerden (ne de diğer rivayetlerden) hiçbirinin Peygamber'in ağızından olmaması gariptir. Görünen o ki hadislerin tasdik edilmesi noktasında bu sahabilerin otoritesine itibar ediliyordu; ki A hadisinde sadece Amr b. el-Âs'ın *mevlâsı* olduğu belirtilen meçhul bir ravinin bile otoritesi kabul edilir. Bu son üç hadiste Mısırlılar ve Endülüslüler arasında Kahire'nin 15 kilometre kuzeybatısında yer alan Ausim'de - eski adıyla Vesîm'de- gerçekleşen bir savaşın söz edilir⁷⁵; eğer bu hadisler lafzen yorumlanırsa burada bizim bilmediğimiz olaylara atıf yapılmış olmalıdır. Elimizdeki tarihi kaynaklarda Endülüslülerin Akdeniz üzerinden yaptıkları gibi ülkenin iç kısımlarına doğru akınlar düzenlediklerine ilişkin bir bilgiye işaret edilmemiştir; aynı şekilde İskenderiye fethi ile Vesîm şehri arasında bir bağlantı kurmayı sağlayacak herhangi bir olaydan da söz edilmemiştir⁷⁶.

Mısırlıların Suriye'den yardım alacağına dair D hadisindeki kehanet, halife el-Me'mûn kendisini Mısır'a yollamadan önce Suriye'nin kuzeyindeki Rakka'da bulunan vali Abdullah b. Tâhir'e açık bir

işarettir; ki burası Abdullah b. Tâhir'in eski bir el-Emin destekçisi olan Nasr b. Şebes'in ayaklanmasını henüz bastırdığı yerdir⁷⁷.

Aşağıdaki üç hadis bu konuda daha fazla detay verir:

(hadis F)⁷⁸:

حَدَّثَنَا نَعِيمٌ: حَدَّثَنَا رَشْدِينَ عَنْ ابْنِ لَهْيَعَةَ عَنْ بَكْرِ بْنِ سَوَادَةَ <عَنْ 79> مَوْلَى لَعْبِدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ⁸⁰ عَنْ شَقِيٍّ⁸¹ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: تَقْتَلُونَ بَوَسِيمَ أَنْتُمْ وَأَهْلَ الْأَنْدَلُسِ. فَيَأْتِيَكُمْ مَدَدُكَمُ مِنَ الشَّامِ. فَإِذَا نَزَلَ أَوْلَهُمْ هَزَمَ اللَّهُ عَدُوَكُمْ وَلَا يَزَالُونَ يَقْتُلُونَهُمْ إِلَى لُوبِيَّةٍ. ثُمَّ تَرْجِعُونَ فِتَاتِيَكُمْ الْحَيْشَةَ فِي ثَلَاثِ مِائَةِ أَلْفِ عَلَيْهِمْ أَسْبِيسٌ⁸². فَتَقَاتِلُونَهُمْ أَنْتُمْ وَأَهْلَ الشَّامِ فَيَهْزِمُهُمُ اللَّهُ. ثُمَّ تَرْجِعُونَ إِلَى الْقَيْطِ فَتَقُولُونَ: لَمْ تَعِينُونَا عَلَى عَدُوِّنَا. فَيَقُولُونَ أَنْتُمْ فَعَلْتُمْ هَذَا بِنَا، ذَهَبْتُمْ قُوَّتَنَا حَتْمًا⁸³. لَمْ تَتْرَكُوا لَنَا سِلَاحًا وَأَنْتُمْ لِأَحَبِّ النَّاسِ إِلَيْنَا. قَالَ فَيُصَفِّحُونَ عَنْهُمْ.

(hadis G)⁸⁴:

حَدَّثَنَا نَعِيمٌ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ لَيْثٍ وَابْنُ لَهْيَعَةَ قَالَ: الَّذِي يَسِيرُ بِأَهْلِ الْأَنْدَلُسِ مَلِكٌ مِنْ مَلُوكِ الْعَجَمِ يُقَالُ لَهُ ذُو الْعُرْفِ. يُجَلِّي أَهْلَ الْأَنْدَلُسِ وَأَهْلَ الْمَغْرِبِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ حَتَّى يَقَاتِلَهُ أَهْلُ مِصْرَ. فَيَهْزِمُهُمُ اللَّهُ. ثُمَّ يَسْلَمُ ذُو الْعُرْفِ بَعْدَ الْهَزِيمَةِ.

(hadis H)⁸⁵:

حَدَّثَنَا رَشْدِينَ عَنْ ابْنِ لَهْيَعَةَ عَنْ أَبِي قَبِيلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَعْدَاءِ الْمُسْلِمِينَ بِالْأَنْدَلُسِ يُقَالُ لَهُ ذُو الْعُرْفِ⁸⁶ يَجْمَعُ مِنْ قِبَالِ الشُّرَكَ جَمْعًا عَظِيمًا يَعْرِفُ مِنَ الْأَنْدَلُسِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَنْ لَا طَاقَةَ لَهُمْ بِهِمْ. فَيَهْرَبُ مِنْ بَهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَيَسِيرُ بِأَهْلِ الْقُوَّةِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فِي السَّفَنِ إِلَى طَنْجَةَ وَيَبْقَى ضَعْفَاؤُهُمْ وَجَمَاعَتُهُمْ لَيْسَ لَهُمْ سَفَنٌ يَجِيزُونَ فِيهَا. فَيَبْعَثُ اللَّهُ لَهُمْ⁸⁷ وَعَلَا فَيَسِيرُ اللَّهُ تَعَالَى⁸⁸ لَهُمْ فِي الْبَحْرِ طَرِيقًا فَيَجِيزُهُ⁸⁹ فَيَفْطِنُ لَهُ النَّاسَ فَيَتَّبِعُونَ الْعَوْلَ وَيَجِيزُونَ عَلَى أَنْثَرِهِ. ثُمَّ يَعُودُ الْبَحْرُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ قَبْلَ⁹⁰ ذَلِكَ وَيَجِيزُ الْعَدُوَّ فِي الْمَرَابِكِ فِي طَلَبِهِمْ. فَإِذَا عَلِمَ بِهِمْ أَهْلُ الْإِفْرِيقِيَّةِ خَرَجُوا وَمَنْ كَانَ بِالْأَنْدَلُسِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ حَتَّى يَقْدَمُوا مِصْرَ وَيَتَّبِعَهُمُ الْعَدُوَّ حَتَّى يَنْزِلُوا مَا بَيْنَ مَرْبُوطٍ إِلَى الْأَهْرَامِ مَسِيرَةَ خَمْسَةِ بَرَدٍ⁹¹، فَتَخْرُجُ إِلَيْهِمْ رَايَةُ الْمُسْلِمِينَ. فَيَنْصَرُّهُمْ اللَّهُ عَلَيْهِمْ. فَيَهْزِمُونَهُمْ وَيَقْتُلُونَهُمْ إِلَى لُوبِيَّةٍ⁹² مَسِيرَةَ عَشْرِ⁹³ لِيَالٍ قَتْلًا⁹⁴، فَيَنْقَلُ أَهْلُ⁹⁵ مِصْرَ أَمْتَعَاتِهِمْ⁹⁶ بِعَجَلِهِمْ⁹⁷ وَأَدَانَتِهِمْ⁹⁸ سَبْعَ سِنِينَ. فَيَهْرَبُ ذُو الْعُرْفِ وَمَعَهُ كِتَابٌ لَهُ أَلَا يَنْظُرُ فِيهِ حَتَّى يَقْدَمَ مِصْرَ. فَيَنْظُرُ فِيهِ وَهُوَ مَهْزَمٌ فَيَجِدُ فِيهِ ذِكْرَ الْإِسْلَامِ وَيَوْمَرُ⁹⁹ بِالْدُخُولِ فِيهِ فَيَسْأَلُ الْأَمَانَ عَلَى نَفْسِهِ وَعَلَى مَنْ أَجَابَهُ إِلَى الْإِسْلَامِ مِنْ أَصْحَابِهِ فَيَسْلَمُ وَيَصِيرُ مِنْ¹⁰⁰ الْمُسْلِمِينَ. فَإِذَا كَانَ مِنَ الْعَامِ الثَّانِي أَقْبَلَ مِنَ الْحَيْشَةِ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ أَسْبِيسٌ أَوْ أَسْبِيسٌ وَقَدْ جَمَعَ جَمْعًا عَظِيمًا فَيَهْرَبُ الْمُسْلِمُونَ مِنْهُمْ مِنْ أَسْوَانٍ حَتَّى لَا يَبْقَى بَهَا وَلَا فِيمَا¹⁰¹ دُونَهَا أَحَدٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَّا قَدِمَ الْفِطْطَاطُ. وَتَسِيرُ الْحَيْشَةُ حَتَّى يَنْزِلُوا مَثْفَ فَيَخْرُجُ إِلَيْهِمُ الْمُسْلِمُونَ بِرَايَاتِهِمْ¹⁰² فَيَنْصَرُّهُمْ اللَّهُ عَلَيْهِمْ¹⁰³ فَيَقَاتِلُونَهُمْ¹⁰⁴ وَيَأْسِرُونَهُمْ فَيَبِيعُ الْأَسُودَ يَوْمَئِذٍ بَعْبَاءَةً.

⁷⁰ Leys b. Sa'd b. Abdirrahmân el-Fehmî el-Mısırî. 94/713 yılında doğmuş, 179/795'te vefat etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Teẖzîbu't-Teẖzîb*, VIII, s. 459.

⁷¹ Bu kişi yüksek ihtimalle Mısırlı muhaddis Amr b. el-Hâris b. Yakûb el-Ensârî'dir (149/766 yılında vefat etmiştir). Bk. İbn Hacer, *Teẖzîbu't-Teẖzîb*, VIII, s. 14.

⁷² Bu konuyla ilgili çok sayıda örneğin yer aldığı bir çalışma için bk. Eckart Stetter, *Topoi und Schemata im Hadîf*, Universität Tübingen, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tübingen 1965, s. 4-34.

⁷³ Ayrıca Ebû Kâbil'in fiten alanında iyi bir uzman olma şöhreti vardır (ez-Zehbî, *Mizânu'l-i tidâl*, I, s. 624, str. 19; es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, s. 298, sondan bir önceki satır).

⁷⁴ Krş. İbn Abdî'l-Hakem, *Futûhi Mısır*, s. 317, str. 8-9 ve Leone Caetani, *Annali dell'Islam*, Milan 1905, VII, s. 429-431. Mukavkas (ya da Mukavkas) hakkında bilgi için bk. Adolf, "al-Muḳawḳas", El.

⁷⁵ Jean Maspero – Gaston Wiet, *Matériaux pour servir à la géographie de l'Égypte*, Mémoires publiés par les membres de l'Institut français d'archéologie orientale, Kahire 1914-1919, s. 231.

⁷⁶ Yakût, Ebû Rekva el-Endülüsi'nin Barka bölgesindeki isyanı ve Mısır'da Fatımî halifesi el-Hâkim'e karşı 395/1005 yılında çıkardığı ve Kahire şehrini ele geçirdiği isyanı konusunda C hadisini yanlış konumlandırır (Yakût el-Hamevî, "Wasîm"). Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 197-203; Gaston Wiet, "L'Égypte arabe", s. 203-204.

⁷⁷ Taberî, *Târîh*, III, 1084.

⁷⁸ BM, vrk. 189a, str. 11-12 = IS, vrk. 121b, str. 2-3.

⁷⁹ BM'de عن eksiktir (IS'de isnad bulunmuyor); D rivayetindeki isnada dayanarak düzeltme yaptım.

⁸⁰ Muhaddis Ebû Zur'a b. Amr el-Becelî. Ebû Zur'a hakkında bk. İbn Hacer, *Teẖzîbu't-Teẖzîb*, XII, s. 99.

⁸¹ Tâbi'undan Şufey b. Mâti' el-Mısırî. 105/732-4 senesinde Mısır'da vefat etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Teẖzîbu't-Teẖzîb*, IV, s. 360.

⁸² BM'de bu şekilde; IS'de أسبيس şeklindedir. Aşağıya bk., s. 7, prgf. 10.

⁸³ BM'de ثم eksiktir.

⁸⁴ BM, vrk. 189b, str. 10-11 = IS, vrk. 121b, str. 13-14.

⁸⁵ BM, vrk. 131b, str. 12-13 = IS, vrk. 37b, str. 13-14. Bu hadisin başka bir versiyonu için bk. Hâkim en-Nisâbüri, *Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Haydarabâd 1916-1923-4, Beyrut baskısının tıpkıbasımı, IV, s. 460, str. 16-17; Berzencî, *el-İşâ'a*, s. 248-249, str. 10.

⁸⁶ IS'de العرق şeklindedir.

⁸⁷ IS'de فَيَجِيزُونَ'den 'a kadar olan kısım IS'de eksiktir, burada وعلاً şeklinde geçmektedir.

⁸⁸ IS'de ifadesi IS'de eksiktir.

⁸⁹ Her iki yazmada da فَيَجِيزُونَ şeklindedir. [Yazar yukarıdaki metinde bu ifadeyi يَجِيزُهُ şeklinde kaydeder; ancak tekillik-çoğulluk uyumu bakımından ve cümlelerin sıbaki gereği bu kullanım hatalıdır. Zira bu kelime *Kitâbu'l-Fiten*'in matbu nüshalarında "geçeceklerdir" manasında فَيَجِيزُونُهُ şeklinde geçer (çevirmenin notu), (Nu'aym b. Hammâd, *el-Fiten*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut - Lübnan 2004, VI, s. 327).]

⁹⁰ IS'de ifadesi IS'de eksiktir.

⁹¹ Her iki yazmada da ابرد olarak geçer.

⁹² BM'de لَوْشَةً IS'de لَوْشَةً olarak geçer.

⁹³ Her iki yazmada da عَشْرَةً şeklindedir.

⁹⁴ IS'de قَتْلًا şeklindedir.

⁹⁵ IS'de ifadesi IS'de eksiktir.

⁹⁶ IS'de اَمْتَعَاتِهِمْ şeklindedir.

⁹⁷ IS'de لِعَجَلَتِهِمْ şeklindedir.

⁹⁸ IS'de وَإِذَا بِهِمْ şeklindedir.

⁹⁹ IS'de يَوْمَنْ şeklindedir.

¹⁰⁰ IS'de مَعَ şeklindedir.

¹⁰¹ IS'de فِيمَا ifadesi IS'de eksiktir.

¹⁰² IS'de إِيَاهُمْ şeklindedir.

¹⁰³ IS'de عَلَى أَيِّهِمْ şeklindedir.

¹⁰⁴ IS'de فَيَقْتُلُونَهُمْ şeklindedir.

G ve H hadislerinde Endülüsülülerin başı olarak görülen Zu'l-'Urf ile sahip oldukları liderlerden herhangi birinin kastedilmesi mümkün değildir; Hartmann'ın de ifade ettiği üzere bu isim daha ziyade İslam eskatolojisinin bir parçası gibi görünmektedir: İbnü'l-Arabî'nin *Muḥâdaratu'l-ibrâr* kitabında yer alan bir kehanete göre adalar hükümdarına da Zu'l-'Urf denirdi¹⁰⁵.

G ve H hadislerinde Zu'l-'Urf'un grubunu oluşturanların Müslüman olmadıkları ve esasında onların Mısırlılar tarafından mağlup edildikten sonra İslam dinine geçmiş oldukları özellikle belirtilmiştir. Fakat bu bilgi tarihi gerçeklerle uyumsuz. Arap tarihçilerden hiçbiri İskenderiye'ye gelen Endülüsülülerin Müslüman olduklarını kabul etmese de Mısır'dan sürüldükten sonra Girit'te bir Müslüman devleti kurmuş olmaları çoğunluğunun Müslüman olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Bu çelişki hiç kuşkusuz sonrasında Girit'i fethederek İslam'a büyük bir hizmette bulunan bir grup Müslümanın Mısır'da işledikleri suçları daha sonra mazur gösterme girişimi olarak açıklanmalıdır.

Zu'l-'Urf tarafından zulme uğrayan Müslümanların H rivayetinde anlatıldığı gibi Allah'ın denizde bir yol açmasıyla Cebelitarık Boğazı'ndan geçmeleri hadisesi Kızıldeniz'in İsrailoğulları tarafından geçilmesine dair Kur'an'da yer alan bir hikâyeyi hatırlatır. Hiç şüphesiz bu rivayetin yazarı bu hikâyeden ilham almıştır¹⁰⁶.

F ve H hadislerinde Mısır'a ait bazı yer isimleri Endülüsülülerle bağlantılı olarak zikredilir; burada da durum C, D ve E rivayetlerinde olduğu gibidir. Ancak hiçbir tarihi metinde Endülüsülülerle bu yer isimleri arasındaki bağlantıyı görmemizi sağlayacak herhangi bir olaydan söz edilmemektedir.

E, F ve H hadislerinde Endülüsülüler hezimete uğradıktan sonra Habeşlilerin Mısır'a saldıracakları tahmin edilir; hatta H rivayetinde bu Habeşlilerin Kahire yakınlarındaki Menf, antik Memfis, şehrine kadar ulaştıkları belirtilir. Ancak burada herhangi bir tarihi olaya değinilmemiştir. Belirtilen dönemde Habeşliler tarafından Mısır'a karşı herhangi bir saldırı olmamıştır. Bu şaibeli iddianın Hristiyan Nubia krallığının Mısır'a karşı saldırısından söz etme ihtimali de yoktur; çünkü ilgili zaman aralığında her iki ülke arasındaki ilişkiler gayet iyi durumdaydı. Halife el-Me'mûn (198-813/218-833) döneminde Asvan'ın Müslüman nüfusu ve Nubia krallığı arasında bazı topraklar¹⁰⁷ sebebiyle ortaya çıkan anlaşmazlık barışçıl bir yolla çözülmüştür ve el-Me'mûn'un halefi olan el-Mu'tasım zamanında, 221/836 yılında, halife ve Nubia krallığı arasında bir çelişik mübadelesi yapılmıştır¹⁰⁸. Bu durumda ilgili içerik *olaydan*

önce ilan edilmiş bir kehanet (vaticinatio ex eventu) olarak değerlendirilemez. E, F ve H hadislerinde Habeş kralının Mısır'a saldıracağına dair bir korkudan bahsedilir; bu korku birazdan görüleceği gibi tamamen yersiz değildir.

Zira Mısır-Habeşistan ilişkileri her dönemde ortak olan bir özellik taşır: Her iki ülke de kendileriyle aynı dine inandıklarını söyleyen diğer ülkelerdeki azınlıkların çıkarlarını körü körüne korumaya çalışır. Bu sebeple Müslüman nüfus veya bu ülkenin otoriteleri tarafından Mısırlı Hristiyanlara yönelik gerçekleştirilen herhangi bir haksızlık, Habeş kralının Müslüman tebaasına karşı misilleme yapmasına veya onları Mısır'a saldırmakla tehdit etmesine neden olabilmektedir¹⁰⁹.

Abdullah b. Tâhir tam da İskenderiye'yi tekrar ele geçirdiğinde Kıpti nüfusun o zamana kadarki en büyük ayaklanması 216/831 yılında Nil Deltasında patlak vermişti. Bu isyan büyük zayıyata rağmen halife askeri birlikleri tarafından bastırılabilirdi. Savaşın ve devamında meydana gelen misillemeden sağ kurtulan yaklaşık beş yüz Kıpti isyancı Şam'a götürülüp burada köle olarak satılırken diğer üç bin kişi de Bağdat'a sürgüne gönderildi¹¹⁰. Dolayısıyla Mısır'da gerçekleşen bu tür olaylara karşı Habeş kralı tarafından şiddetli bir tepki gösterilmesi ihtimali şaşırtıcı değildir¹¹¹; Habeşlilerin eskatolojik ve apokaliptik İslami literatür içerisinde önemli bir yer teşkil ettiği de dikkate alınırsa bu hadislerde neden onlardan bahsedildiği daha kolay anlaşılacaktır. Bu yorumun isabetli olduğu F hadisinde de açıkça görülebilir. Burada Habeşlilerin kendilerine yeteri kadar yardımcı olmadıkları yolundaki Kıptilere yönelik suçlamaları ve Kıptilerin misillemesi olayı, Habeşlilerin Mısır'a gelişinin Kıpti isyanıyla ilgili olduğunu bu hadisler üzerinden açıkça ortaya koyar. A hadisinde de bu isyana dair bir ima olması mümkündür; fakat böyle bir durumda bariz eskatolojik karakteri nedeniyle bu hadisi kesin olarak kabul etmek daha zor olur.

F ve H hadislerinde Habeş kralının ismi zikredilir; fakat H'de bu isim için her iki yazma eserde de Esis ve Useys şeklinde aynı imla kullanılırken F'de iki yazmada da farklı iki imla kullanılır. Şöyle ki: Habeş kralının ismi IS'de Esis'ken BM'de (açıkça yazılmış) أسيس'tir. Makalede bu son hadisin yazımında iki nedenden dolayı أسيس imlası seçilmiştir: Birincisi British Museum'daki yazma eser en sağlam metne sahiptir; ikincisi أسيس henüz yayımlanmamış bu iki yazma eserde Habeş kralına verilen Esbâs isminin kesinlikle hatalı bir şekilde yazılmış halidir¹¹².

¹⁰⁵ Hartmann, *Eine islamische Apokalypse*, s. 102. İlgili hadis için bk. İbnü'l-Arabî, *Muḥâdaratu'l-ibrâr*, Kahire 1906, I, s. 197. Hartmann'e göre Zu'l-'Urf ibaresinin manası da açık değildir. Belki de en doğrusu Hartmann'ın de önerdiği gibi 'urf kelimesine yele (at yeleşi, krş. Edward William Lane, *Arabic-English Lexicon*, Williams and Norgate, London 1863, I, 5. Kısım, s. 2014) manası vermektir (Hartmann, *Eine islamische Apokalypse*, s. 103). [İbnü'l-Arabî'nin aktardığı hadis (*Muḥâdaratu'l-ibrâr*, ed. Abdülkerim en-Nemerî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut - Lübnan 2007, I, s. 243) incelendiğinde buradaki الجزر kelimesinin yazar tarafından *khazaros* şeklinde tercüme edildiği görülmektedir. *Adalar* anlamına gelen الجزر kelimesinin yazar tarafından الحزر şeklinde hatalı olarak okunduğu ve Hazarlar anlamına gelen *khazaros* kelimesinin bağlamla da ilgisi olmadığı tespitlerinden hareketle bu hadiste kastedilen mananın *adalar* olduğuna kanaat getirilmiştir. Bu sebeple metindeki ifade bu doğrultuda düzeltilmiştir (çevirmenin notu).]

¹⁰⁶ Krş. Tâhâ 20/77-80; eş-Şu'arâ 26/63-66; el-A'râf 7/134. Heinrich Speyer, *Die biblischen Erzählungen im Qoran*, Hildesheim 1961, 1931 baskısının tıpkıbasımı, s. 288-289.

¹⁰⁷ Paul Forand, "Early Muslim relations with Nubia", *Der Islam*, vol. 48 1972, s. 117; Younis Beshir Imam, *Die Einwirkungen der mamlukischen Beziehungen zu Nubien und Begaland auf die historische Entwicklung dieser Gebiete*, Hartmut Lüdke Verlag, Hamburg 1971, s. 17-21.

¹⁰⁸ Forand, "Early Muslim relations with Nubia", s. 118. Ayrıca bk. Yusuf Fazl Hasan, *The Arabs and the Sudan*, Khartoum University Press, Hartum 1973, s. 26.

¹⁰⁹ Krş. Sergew Hable Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, United Printers, Addis Abeba 1972, s. 196-198; Gaston Wiet, "Les relations égypto-abyssines sous les sultans mamlouks", *Bulletin de la Société d'Archéologie Copte*, vol. 4, 1938, s. 122; Wiet, "L'Égypte arabe", s. 146. Habeş kralı onları Nil Nehri'nin yönünü değiştirmekle de tehdit etmiştir (Wiet, "Les relations", s. 116, 123).

¹¹⁰ Kindî, *The Governors and Judges of Egypt*, s. 190; Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 429, 486; Wiet, "L'Égypte arabe", s. 73-75; Caspar Detlef Gustav Müller, *Grundzüge des christlich-islamischen Ägypten*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt 1969, s. 146-147; Ira Marvin Lapidus, "The Conversion of the Egypt to Islam", *Israel Oriental Studies*, vol. 2, 1972, s. 248-262, 256; ayrıca bk. Wiet, "Kıbt", El.

¹¹¹ Habeşistan'dan herhangi bir tepki gelmemiştir. Hiç şüphesiz dönemin İskenderiye Patriğinin bu isyanı kinaması ve bu çatışmayı çözmek için bütün yollara başvurması bu durumda etkili olmuştur (Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 488-489; Wiet, "L'Égypte arabe", s. 74).

¹¹² Aziz Suryal Atiya, *The Arabic Manuscripts of Mount Sinai*, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1955, s. 12 (nr. 428), 21 (nr. 535). Esbâs isminin geçtiği yer için bk. BM, vrk. 194b = IS, vrk. 78a. Her iki yazma eserin bilgisini sırasıyla meslektaşlarım Rıdvân Seyyid Ahmed ve Eugeniusz Sitarz'a borçluym.

***

Yukarıdaki hadislerden bazılarının ortaya çıkış tarihi yaklaşık olarak tespit edilebilir. Bu tespit için kullanılan *post quem* terimi (bir olayın gerçekleşebileceği en erken tarih¹¹³) farklı hadislere göre değişir. Örneğin A, B, C ve G hadislerinin *post quem*i ancak Endülüslülerin İskenderiye'ye geldikleri 199/814-5 yılı olarak kesin bir şekilde belirlenebilir. Şehrin Abdullah b. Tâhir tarafından yeniden fethedilmesine işaret eden D rivayetinin *post quem*ini ise 212/827 tarihine kadar biraz daha yakına getirmek mümkündür. E, F ve H hadisleri 216/831 yılına kadar götürülebilir; çünkü söz konusu rivayetlerde Kıpti isyanına dolaylı bir gönderme yapılmaktadır. Bu hadislerin mutlak *ante quem*i (bir olayın gerçekleşebileceği en son tarih¹¹⁴) yazarların çoğunluğu tarafından Nu'aym b. Hammâd'ın vefat tarihi olarak belirtilen 228/844 yılıdır. Ancak Nu'aym'ın Irak'a götürülmesi ve halife el-Mu'tasım döneminde hala orada tutuklu olmasından hareketle bundan biraz daha erken bir tarih rahatlıkla kabul edilebilir. Bu ise her halükârda halife el-Mu'tasım'ın 227/842'deki vefatından önceki bir tarihtir; ki Nu'aym yüksek ihtimalle kitabını tutuklanmadan önce zaten tamamlamıştı.

E, F ve H hadisleri için bu zaman aralığı daha da kısaltılabilir; çünkü Endülüslülere karşı kazanılan zaferin ardından Kıptilerin isyanı sonucunda Habeşlilerin Mısır'a saldıracaklarının bildirilmesiyle bu hadislerin güncel kalma süresi otomatik olarak sınırlandırılmış olur. Zira Habeşistan veya Nubia tarafından herhangi bir tepki gelmeyeceği çok geçmeden anlaşıldığı için bu üç hadisin ancak ayaklanma sırasında veya kısa bir süre sonra ortaya çıktığı sonucuna varılabilir¹¹⁵.

Nu'aym bu hadislerden hiçbirini hocaları olarak zikrettiği hadisçilerden işitmiş olamaz; çünkü onların tamamı 199/414-5 yılından önce vefat etmiştir. Yine de bu durum Nu'aym'ın söz konusu uydurma faaliyetinin tek sorumlusu olduğu anlamına gelmez: Zira Hâkim en-Nisâbüri tarafından aktarılan H rivayetinin isnadında Nu'aym'ın adı geçmez; aynı şekilde *Futûhi Mısır*'da, *Mu'cemu'l-büldân*'da ve *Husnu'l-muḥâdara*'da da Nu'aym'ın adı zikredilmez. Ayrıca Ebû Kâbil, İbn Lehî'a ve Leys b. Sa'd gibi hadisçilerin (bu hadislerin vakfedildiği sahâbi raviler dışında) bu isnadların tamamında yer alması bu tür hadisleri onlara nispet etme eğiliminin olduğunu gösterir; Nu'aym ise Mısır'da kaldığı süre boyunca uydurma isnadlarla ortaya çıkan bir dizi hadisi toplamakla yetinmiştir. Nu'aym'ın burada esas sorumlu tutulması gereken husus, senedde Ebû Kâbil, İbn Lehî'a veya bu hadislerin nispet edildiği bazı ravilerle kendisi arasındaki boşluğu doldurabilmek için hocalarından bazılarını, (örneğin Velid b. Müslim) onları (Ebû Kâbil, İbn Lehî'a

veya diğer ravileri¹¹⁶) tanıyormuş gibi göstermesidir. Böyle yaparak bu isnadları "mükemmel" hale getirmeye çalışmıştır; ki bu durum *usûlü'l-hadîs* risalelerinde *tedlis* olarak bilinen bir uygulamaya başvurmasından kaynaklanır¹¹⁷.

¹¹³ Çevirmenin notu.

¹¹⁴ Çevirmenin notu.

¹¹⁵ Halife el-Me'mûn 217/832 yılında Mısır'ı ziyaret ettiği zaman Nubia kralı Fustât'a bir heyet gönderdi (Forand, "Early Muslim relations with Nubia", s. 117). Yukarıda belirtildiği gibi el-Mutasım döneminde, 221/836 yılında, halife ile Nubia kralı arasında bir elçilik mübadelesi yapılmıştı. el-Mu'tasım Bağdat'a kendi oğlunun başkanlığında bir elçilik gönderdi (Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 505, str. 1-2; Forand, "Early Muslim relations with Nubia", s. 118-119). Daha önce İskenderiye patriği José, Nubia ve Habeş krallarına yazmıştı. Onlara Kıptilerin başına gelenleri anlatmış ve Mısır'daki Müslüman

yetkilileri hakkında çok olumlu sözler söylemişti (Savires b. el-Mukaffa', "History of the Patriarchs", X, 5.Kısım, s. 504, str. 1-2).

¹¹⁶ Çevirmenin notu.

¹¹⁷ Meslektaşlarının çoğunluğuna göre Nu'aym güvenilir bir hadisçi değildir (İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, s. 361). *Tedlis* terimi için bk. Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîs*, ed. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin, el-Mektebetü't-Ticârî, Beyrut 1935, s. 103; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, ed. Nurettin İtr, Dârü'l-Fikr, Medine 1972, s. 66; Tîbî, *el-Ḥulâşâ fi usûli'l-hadîs*, ed. Subhî Semerrâ'î, 'Âlemü'l-Kütüb, Bağdat 1971, s. 74; ayrıca bk. Hüseyin Muhammed Hidayet, "Tadlîs", EI eki içinde; Subhî Salih, *Ulûmu'l-hadîs*, Dârü'l-İlmi'l-Melâ'în, Beyrut 1973, s. 170.

KAYNAKÇA

- Abel, Armand; "Changements politiques et littérature eschatologique dans le monde musulman", *Studia Islamica* vol. 2, Paris, 1954, ss. 23-43.
- Abel, Armand; "La Signification apologetique et politique des apocalypses islamo-chrétiennes au Moyen Age", *Proceedings of the 22. Congress of Orientalists (Held in Istanbul 1951)*, (Ed. Ahmed Zeki Velidi Togan), E. J. Brill, Leiden, 1957.
- Abel, Armand; "Un hadîṭ sur la prise de Roma dans la tradition eschatologique de l'İslam", *Arabica*, Londra, vol. 5, 1958, ss. 1-14.
- Atiya, Aziz Suryal; *The Arabic Manuscripts of Mount Sinai*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1955.
- Berzencî; *el-İşâ'a li-eşrâfi's-sa'a*, Kahire, 1907.
- Beshir Imam, Younis; *Die Einwirkungen der mamlukischen Beziehungen zu Nubien und Begaland auf die historische Entwicklung dieser Gebiete*, Hartmut Lüdke Verlag, Hamburg, 1971.
- Brockelmann, Carl; *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL) Supplementband*, E. J. Brill, Londra, 1996.
- Brooks, Ernest Walter; "The Arab Occupation of Crete" *The English Historical Review*, vol. 28, Oxford, 1913, ss. 431-443.
- Caetani, Leone; *Annali dell'İslam*, Milan, 1905.
- Canard, Marius; "İkrîşî", *The Encyclopaedia of Islam*, 2. Edisyon, E. J. Brill, Leiden - Londra, 1960.
- Eckart Stetter; *Topoi und Schemata im Hadîṭ*, Basılmamış doktora tezi, Universität Tübingen, 1965.
- Eickhoff, Ekkehard; *Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland*, Berlin, 1966.
- Fahmy, Aly Mohamed; *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean*, Kahire, 1966.
- Forand, Paul; "Early Muslim relations with Nubia", *Der Islam*, vol. 48, Hamburg, 1972, ss. 111-121.
- Gibb, Alexander Roskeen Hamilton; "Abū'l-Sarāyā", *The Encyclopaedia of Islam*, 2. Edisyon, E. J. Brill, Leiden - Londra, 1960.
- Goeje, Michael Jan de - Jong, Pieter de; *Fragmenta historicorum arabicorum*, Leiden, 1869.
- Grohman, Adolf; "al-Sarī", *The Encyclopaedia of Islam*, 1. Edisyon, E. J. Brill, Leiden - Londra, 1960.
- Hâkim en-Nisâbüri; *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîṭ*, (Ed. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin), el-Mektebetü't-Ticârî, Beyrut, 1935.
- Hâkim en-Nisâbüri; *Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Haydarabad, 1916-1923-4, Beyrut baskısının tıpkıbasımı.
- Hartmann, Robert; *Eine islamische Apokalypse aus der Kreuzzugszeit*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1924.
- Hasan, Yusuf Fazl; *The Arabs and the Sudan*, Khartoum University Press, Hartum, 1973.
- Hatîb el-Bağdâdî; *Târîhu Bağdâd*, Kahire, 1931.
- Hidayet, Hüseyin Muhammed; "Tadlîs", *The Encyclopaedia of Islam*, 1. Edisyon, E. J. Brill, Leiden - Londra, 1960.
- İbn Abdî'l-Hakem; *Futûhi Mısr*, (Ed. Charles Cutler Torrey), Yale University Press, New Haven, 1922.
- İbn Ebî Hâtîm; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Haydarabad, 1952.
- İbn Hacer; *Tehzîbu't-Tehzîb*, Haydarabad, 1907-1909.
- İbn Sa'd; *Tabakât*, (Ed. Eduard Sachau), Leiden, 1918.
- İbn Tayfûr; *Kitâbu Bağdâd*, Bağdat - Beyrut, 1968.
- İbnü'l-Arabî; *Muḥâdaratu'l-ebâr*, (Ed. Abdülkerim en-Nemerî), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut - Lübnan, 2007.
- İbnü'l-Arabî; *Muḥâdaratu'l-ebâr*, Kahire, 1906.
- İbnü'l-Cevzî; *Menâkıbu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1979.
- İbnü'l-Esîr; *el-Kâmil*, (Ed. Carl Johan Tornberg), Leiden, 1851-1876.
- İbnü's-Salâh; *'Ulûmu'l-hadîṭ*, (Ed. Nurettin İtr), Dârü'l-Fikr, Medine, 1972.
- Jan Wensinck, Arent; *A Handbook of Early Muhammadan Tradition*, E. J. Brill, Leiden, 1927.
- Kindî, Ebû Ömer; *The Governors and Judges of Egypt*, (Ed. Rhuvon Guest), Wentworth Press, Leiden - Londra, 1912.
- Lane, Edward William; *Arabic-English Lexicon*, Williams and Norgate, London, 1863.
- Laoust, Henri; *Les schismes dans l'İslam*, Payot, Paris, 1965.
- Lapidus, Ira Marvin; "The Conversion of the Egypt to Islam", *Israel Oriental Studies*, vol. 2, Tel Aviv, 1972, ss. 248-262.
- Lévi-Provençal, Evariste; "Abū Ḥafṣ 'Umar", *The Encyclopaedia of Islam*, 2. Edisyon, E. J. Brill, Leiden - Londra, 1960.
- Lévi-Provençal, Evariste; *Historie de l'Espagne musulmane*, Paris-Leiden, 1950.

- M. Imamuddin, Syed; "Cordovan Muslim Rule in Iqritish", *Journal of the Pakistan Historical Society*, vol. 8, Karaçi, 1960, ss. 297-312.
- İbn Sa'îd; *el-Muğrib*, (Ed. Şevkî Dayf), Kahire, 1964.
- Mainz, Ernst; "Die Türken in der klassischen arabischen Literatur", *Der Islam* vol. 21, Hamburg, 1933.
- Makrizî; *el-Hıttâf*, Dâru Sâder, Beyrut, ts. (1270/1854 Bulak baskısının tıpkıbasımı).
- Maspero, Jean – Wiet, Gaston; *Matériaux pour servir à la géographie de l'Égypte*, Mémoires publiés par les membres de l'Institut français d'archéologie orientale, Kahire, 1914-1919.
- Mukaffa', Savires b.; "History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria", çev. Basil Evetts, *Patrologia Orientalis*, (Ed. Basil Evetts), Wentworth Press, Paris, 1959.
- Müller, Caspar Detlef Gustav; *Grundzüge des christlich-islamischen Ägypten*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1969.
- Nagel, Thomas; *Rechtleitung und Kalifat Versuch über eine Grundfrage der islamischen Geschichte*, Selbstverlag des Orientalischen Seminars der Universität, Bonn, 1975.
- Nu'aym b. Hammâd; *Kitâbu'l-Fiten*, Atf Efendi Kütüphanesi, İstanbul, nr. 602.
- Nu'aym b. Hammâd; *Kitâbu'l-Fiten*, British Museum, Londra, nr: 9449.
- Nu'aym b. Hammâd; *el-Fiten*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut - Lübnan, 2004.
- Patton, Walter Melville; *Ahmed Ibn Hanbal and the Mihna*, Leiden, 1897.
- Remiro, Mariano Gaspar; *Cordobeses Musulmanes en Alejandria y Creta* -D. Francisco Codera'ya hürmetle- Zaragoza, 1904.
- Rotter, Von Gemot; "Abū Zur'ad-Dimaşkī u. das Problem d. frühen arab. Geschichtsschreibung in Syrien", *Die Welt des Orients*, Göttingen, vol. 6, 1971, ss. 80-104.
- Sellassie, Sergew Hable; *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, United Printers, Addis Abeba, 1972.
- Sezgin, Fuat; *Geschichte des arabischen Schrifttums (GAS)*, E. J. Brill, Londra, 1974.
- Sijbolt Attema, Dirk; *De Mohammedaansche opvattingen omtrent het tijdstip van den Jongsten Dag en zijn voorteekenen*, Noord-Hollandsche Uitgevers MII, Amsterdam, 1942.
- Sourdel, Domonique; "Babāk", *The Encyclopaedia of Islam*, 2. Edisyon, E. J. Brill, Leiden - Londra, 1960.
- Sourdel, Domonique; "İbr. B. al-Mahdī", *The Encyclopaedia of Islam*, 2. Edisyon, E. J. Brill, Leiden - Londra, 1960.
- Speyer, Heinrich; *Die biblischen Erzählungen im Qoran*, Hildesheim, 1961, 1931 baskısının tıpkıbasımı.
- Subhi Salih; *Ulūmu'l-ḥadīṣ*, Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut, 1973.
- Suyûtî; *Husnu'l-muḥâdara*, (Ed. Ebu'l-Fazl İbrahim), Dâru İhya'ı'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire, 1967.
- Syrus, Mychael; *Chronique de Michel de Syrien*, (Ed. Jean-Baptiste Chabot), Paris, 1899-1910.
- Taberî; *Târîḥ*, (Ed. Michael Jan de Goeje), Leiden, 1901.
- Tibî; *el-Ḥulâṣâ fî uşûli'l-ḥadīṣ*, (Ed. Subhî Semerrâ'î), 'Âlemü'l-Kütüb, Bağdat, 1971.
- Vasiliev, Alexander Alexandrovich; *Byzance el les arabes*, Brüksel, 1953.
- Wiet, Gaston; "Kibt", *The Encyclopaedia of Islam*, 1. Edisyon, E. J. Brill, Leiden - Londra, 1960.
- Wiet, Gaston; "L'Égypte arabe", *Historie de la nation égyptenne*, (Ed. Gabriel Hanotaux), Paris, 1937.
- Wiet, Gaston; "Les relations égypto-abyssines sous les sultans mamlouks", *Bulletin de la Société d'Archéologie Copte*, vol. 4, Kahire, 1938, ss. 115-140.
- Ya'kûbî; *Târîḥ*, (Ed. Martinus Theodorus Houtsma), E. J. Brill, Leiden, 1883.
- Yâkût el-Hamevî; "el-A'mek", *Mu'cemu'l-büldân*, Dâru Sâder, Beyrut, 1993.
- Zehebî; *Mizânu'l-i'tidâl*, (Ed. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.
- Ziriklî; *el-A'lâm*, Beyrut, 1969.

EXTENDED ABSTRACT¹¹⁸

This study which discusses the conquest of Alexandria by a Muslim group from al-Andalus, was written in 1976 before any work was done on this conquest. In this respect, it should be stated that it is a basic study written in the related field. It is possible to summarize the method followed by the author in this article as follows: First, he tells the conquest of Alexandria by a plotting. Then he cites the narrations about this conquest which are found in the traditionist Nu'aym Ibn Hammād's book *Kitāb al-Fitan* (in that period only manuscript copies were found) and he evaluates them in terms of isnād and matn. In this context, it can be said that the author conducted this study on two main topics. If the first subject is observed in this respect, it is seen that the author is trying to narrate the conquest of Alexandria by al-Andalusians in all details. In this direction, he first mentions the main sources he used. These are the work of Egyptian scholar Abū 'Umar al-Kindī's *Tesmiyetu vulāti Mısr* and Savires b. al-Mukaffa's *Ta'rīkh Beḫāriketu'l-Kenīseti'l-Mısrıyye* and al-Ya'kūbī's *Ta'rīkh*. The author describes this conquest in detail, based on the narrations conveyed in these works. By referring to the political situation of Alexandria before the conquest, he reveals the political reasons that led to this conquest. According to this, Egypt was experiencing anarchy at that time and a state of turmoil arising from the weakening of the authority of the caliphate due to the civil war between al-'Amīn and al-Ma'mūn. Taking advantage of this situation in Egypt, a group of al-Andalusian Muslims succeeded in seizing Alexandria and occupying it for a long time. For the author, since the Egyptian people who experienced a great turmoil during these invasions, which took place several times, were greatly affected by this situation. For this reason, eschatological hadīths about the relevant conquest are frequently encountered in this region. This is where the second main topic of the article comes into play: The eschatological hadīths that related to the conquest of Alexandria and their analysis... The author cites nine hadīths related to this subject in two manuscripts of *Kitāb al-Fitan*, one of these manuscripts is in the British Museum and the other is in the Atif Efendi Library. He compares each of these hadīths with each other in terms of both content and form. In the light of this comparison, the best matn is the one in the British Museum. The advantage of the copy in the Atif Efendi Library is being vocalized; however, it is not possible to benefit from this act, because most of the vocalization is wrong. In addition, while it is a text with isnāds in the British Museum, only the text parts of the hadīths are exist in the other copy. On the other hand, the author reveals the differences between two manuscripts in terms of content. Accordingly, he determines that the spelling of some words and some names of places and narrators are different in both copies. The author makes a choice among them according to his own criteria. Then he mentions the most important issue related to these hadīths: How reliable (authentic) are they? Here, he firstly puts these hadīths to integrity test based on the events they mentioned about. In the opinion of author, the eschatological narrations that expressed in the relevant hadīths are essentially guesses made based on some simultaneous events; in addition, they have many aspects that do not fit both with each other and with historical facts. Secondly, he puts the isnāds of hadīths to reliability test. For this purpose, he tries to calculate the emergence dates of these hadīths by using the terminus post quem (tpq) and terminus ante quem (taq) dating methods. According to the author, Nu'aym could not have heard these hadīths from any of his teachers, because all his teachers died before 199/814-5 of Hijrī. But according to these dating methods applied by the author, these hadīths must have appeared in 199/814-5 at the earliest. Therefore, as claimed by the author these hadīths were put into circulation by some traditionists from the third generation such as Abū Qābil, Ibn Lahī'a and Lays b. Sa'd, to whom eschatological narrations were often attributed. As stated by author, Nu'aym b. Hammād was content only with collecting such hadīths. It cannot be said that only he put these narrations into the circulation; because Nu'aym's name is not mentioned in several variants of the same narrations transmitted from Ḥākim. Nu'aym's main mistake here is that he ascribed his teachers (eg. al-Walīd b. Muslim) to traditionists from the third generation, even though they had not heard these hadīths from them, to give the isnāds a sound (ṣaḥīḥ) image. Nu'aym has damaged the integrity of these isnāds with this practice called tadlīs in uṣūl al-hadīth terminology.

The article is important in that it deals with the application of dating methods applied in different disciplines to hadīths and is a basic source for orientalist studies in the field of fitan. For this reason, I aimed to translate the related article into Turkish and present it to the benefit of researchers who will study on fiten or dating methods. The first Turkish translation of the original article is this work. During the translation phase, I kept in touch with the author and got his support and tried to reach the closest translation. In this context, I translated the expression "Hispano-Musulmanes" in the title of the article as "Andalusian" with the recommendation of the author. Because the author stated that he preferred the word "Hispano-Musulmanes" since the term "Andalusian" was not widely used in Spain in the 70's when he wrote this article. In addition, I translated the expressions "Españolas" in the text as "Andalusian" in line with the author's suggestion. As a matter of fact, the writer stated that during the time Nu'aym lived, Spain did not exist yet; therefore, it would be more appropriate to use the word "Andalusian". I adopted an author-oriented method in translation, and I added the necessary explanations about some of the concepts and names and events in the article to the footnotes as "translator's note". In addition, I corrected minor bug fixes in the text, again with the "translator's note" information.

¹¹⁸ Bu geniş özet Ortaçağ Araştırmaları Dergisi yazım kuralları gereği çevirmen tarafından yazılmıştır. Orijinal makalede yazara ait geniş özet yer almamaktadır.